

Santrauka

**Edukacinė komisija (1773–1794).
Minint 250-ąsias įkūrimo metines.
„... mums būtina paversti žmones lenkais,
o lenkus piliečiais, užtikrinant
valstybei visokeriopą sėkmę...”**

1773 m., pirmojo padalijimo laikais, dar tebevykstant seimo darbams, parlamentariai iškeldavo būtinybę įkurti valstybinę jaunimo švietimo įstaigą. Šio projekto įgyvendinimo galimybę suteikė popiežiaus brevė dėl Jėzuitų ordino uždarymo, paskelbta Abiejų Tautų Respublikoje 1773 m. rugsėjo 10 d. Tuomet seimas spalio 14 d., reaguodamas į popiežiaus sprendimą panaikinti Jėzuitų ordiną, karaliaus Stanislovo Augusto iniciatyva įkūrė „**Komisiją tautiniam bajorijos jaunimo švietimui tvarkyti**“ (lenk. **Komisja Nad Edukacją Młodzi Narodowej Szlacheckiej Dozór Mającej**“), arba kitaip tariant Edukacinę komisiją (lenk. Komisja Edukacji Narodowej). Šią instituciją sudarė 8 politikai, kilę iš pasaulietinio ir dvasininkų luomo. Edukacinę komisiją sudarė senato atstovai: Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis (Ignacy Massalski) (1727–1794), skirtas Edukacinės komisijos pirmininku; kunigaikštis, Plocko vyskupas Mykolas Poniatovskis (Michał Poniatowski) (1736–1794); Gniezno vaivada, kunigaikštis Augustas Sulkovskis (August Sułkowski) (1729–1786); Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris Joachimas Liutauras Chreptavičius (Joachim Litawor Chreptowicz) (1729–1812). Tuo tarpu iš „riterių luomo“ buvo paskirti seimo atstovai: Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės didysis raštininkas Ignatas Potockis (Ignacy Potocki) (1750–1809); Podolės žemių generolas, kunigaikštis Adomas Kazimieras Čartoriskis (Adam Kazimierz Czartoryski) (1734–1823); Lenkijos Karalystės didysis kancleris Andrius Zamoiskis (Andrzej Zamoyski) (1716–1792); Kopanicos seniūnas Antanas Poninskis (Antoni Poniński) (1732–ap. 1830).

Pagrindinis Edukacinės komisijos įkūrimo idėjos šalininkų ir narių tikslas – gerų, besiaukojančių tėvynės reikalams ir tarnaujančių jos labui piliečių ugdymas. Seimo atstovas Feliksas Oračevskis (Feliks Oraczewski) (1739–1799), ilgainiui Krokuvos akademijos rektorius, sakė: „Mums būtina paversti žmones lenkais, o lenkus piliečiais, užtikrinant valstybei visokeriopą sėkmę”¹.

Komisijos veiklos ir jos pradėtos švietimo reformos finansavimo pagrindu tapo buvusios jėzuitų valdos, seimo laikinai pateikti Paskirstymo komisijoms kontrolės ir vertinimo

¹ F. Oraczewski, *Mowa trzecia. Dnia 11 Maja Miana*, 1773, <https://polona.pl/item-view/9c558fcd-8299-4fae-a1ce-2f88526c42a7?page=9> [prieiga: 2024.03.24].

tikslams. Paaiškėjus, kad komisijos aplaidžiai tvarkė patikėtą turtą, jų veikla buvo nutraukta 1776 m. seimo nutarimu. Administravimo pareigas perėmė Edukacinė komisija, Bendrojo fondo lėšų paskirstymą suteikdama Karoliui Morisui Leleveliui (Karol Maurycy Lelewel) (1748–1830). Kasininkas Lelevelis kartu su komisijos nariais – Andriumi Zamoiskiu ir Mykolu Mnišku (Michał Mniszech) – 1778–1794 m. veikliai sutvarkė buvusių jėzuitų dvarų pajamų valdymą, keisdamas juos į švietimo rėmimo fondą.

Komisija privalėjo inspektuoti jai pavaldžias mokyklas, net parapinės, skirtas nekilmingų piliečių vaikams; dvarininkų sūnų mokyklas, nors jas lankė ir miestiečių sūnūs, taip pat privačias vyrų ir moterų mokyklas, kurias buvo laikomas švietimo sistemos dalimi. Todėl daug buvusių jėzuitų liko dirbti mokyklose ir toliau užsiminėjo jaunimo lavinimu.

Skirtingai nei daugelyje Europos šalių, komisijos steigėjai, kurdami naują švietimo sistemą ir naujas mokymo programas, paliko buvusiems mokytojams jėzuitams galimybę rinktis: įsitraukti į naują ugdymo sistemą arba išeiti į pensiją.

Labai greitai buvo sukurtos naujų mokyklų programų metmenys. Rengiant jų buvo atsižvelgta į Edukacinei komisijai siūstų projektų turinį, jie buvo vykdomi viešųjų konsultacijų tvarka. Pasiūlymai buvo grindžiami nuostata, kad visi dalykai bus dėstami lenkų kalba. 1775 m. prie Edukacinės komisijos įkurta Vadovėlių rengimo draugija. Pirmą kartą taip plačiai buvo dėstomi gamtos mokslai: botanika, zoologija, mineralogija, žemės ūkio mokslai, fizika, mechanika, hidraulika, chemija, medicinos ir higienos pradžios. Pagrindinių dalykų tarpe išraiškingosios kalbėsenos pagrindai buvo pritaikyti tautinio ir pilietinio ugdymo reikmėms. Lotynų kalba neteko ligšiolės vietos švietimo programoje. Ugdant meilę tėvynei jaunimas pažindavo lenkų literatūros klodą gimtąja kalba. Taip pat patriotinius jausmus ir praeities atminimą privalėjo diegti Lenkijos istorija. Į mokymo programą buvo įtraukti teisės mokslas ir pasaulietinės moralės pradžiamokslis.

Reformos principai buvo reglamentuoti mokyklų teisių rinkinyje *Respublikos šalių Edukacinės komisijos akademikų luomui ir mokykloms perrašyti įstatai* (lenk. *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i Na Szkoły w Krajach Rzeczypospolitej Przepisane*). Tai buvo pirmasis tokio pobūdžio mokyklos reglamentas, kuriame buvo atsižvelgta į visus švietimo aspektus, mokymo programas, ugdymo principus, mokytojų teisių ir pareigų normas, visa tai traktuojant kaip valstybės interesų ir atsakomybės sritį. Įstatų pagrindu buvo įsteigtas *įgavęs* pasaulietinė formą t.vad. akademinis luomas, vienijantis visus mokytojus (komisijai pavaldžių mokyklų darbuotojus bei dvasiškius). Įsigaliojusį tuomet „bendro gyvenimo“ akademinėje kongregacijoje taisyklė pareikalavo iš mokytojų pasauliečių dėvėti dvasininkų rūbus mokyklos patalpose. Mokytojai, priklausantys pasaulietiniam luomui buvo įpareigoti dalyvauti religinėse apeigose.

Mokytojai gaudavo išsilavimą Vyriausiosiose mokyklose, nuodugniai perorganizuotuose universitetuose – Lenkijos Karalystės vyriausiojoje mokykloje (buvusioje Krokuvos akademijoje) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiojoje mokykloje (anksčiau Vilniaus akademijoje). Minėtos akademinės institucijos tapo mokyklų tinklo administravimo ir priežiūros grandimis, pavaldžiomis Edukacinei komisijai. Kandidatai į mokytojus pasirašydavo raštą, įsipareigojimą paisyti *Įstatų* taisyklių. Studijavo komisijos lėšomis ir turėjo teisę gauti pensiją išdirbus 20 metų, taip pat jiems buvo užtikrinama pagalba ligos atveju. Jauni mokytojai, baigę universiteto studijas švietimo fondo lėšomis, privalėjo keletą metų atidirbti mokyklose.

Nors mokytojai vienuoliai nepateko į švietimo fondo rėmus, visi be jokių išlygų – mokytojai, dirbantys akademinėse ir vienuolijoms pavaldžiose mokyklose – buvo įpareigoti paisyti Edukacinės komisijos skelbiamų mokymo ir auklėjimo nuorodų. Papildomai visose mokyklose vyko švietimo sistemos vadovybės vizitacijos. Dar Ketverių metų seimo veiklos metu 1790 m. išimties tvarka Lenkijos Karalystės ir Lietuvos pijorai liko pavaldūs vienuolijos valdžios kontrolei. Kartu pasitaiko bandymų įtraukti į akademinę ugdymo sistemą mokytojus vienuolius, vyriausiųjų mokyklų alumnus. Krokuvoje šias pastangas inicijavo pijoras Antanas Poplavskis (Antoni Popławski) (1739–1799) tuomet, kai vykdant vyriausiųjų mokyklų reformą jose prasidėjo profesionalus pedagogų lavinimas. Pirmieji mokytojai pasauliečiai gavo išsilavinimą Lenkijos Karalystės vyriausiojoje mokykloje Krokuvoje, o po kelerių metų – LDK vyriausiojoje mokykloje Vilniuje.

Abiejų Tautų Respublikos padalijimų akistatoje „tautos atmintyje“ komisija išliko kaip vienas didžiausių laimėjimų. Jos vykdoma švietimo reforma apėmė visas sujungtos valstybės mokyklas, buvo gerai parengta, orientuota į pilietinį ir patriotinį ugdymą, perteikianti aktualias Apšvietos epochos žinias. Ilgainiui karta, išaugusi Edukacinės komisijos įsteigtose mokyklose virto intelektualiu elitu, kuris vėliau rūpinosi savo vaikų auklėjimu lenkiška dvasia ir kovojo už nepriklausomybę.

Žymus ir originalus lenkų mąstytojas bei pedagogas Bronislovas Trentovskis (Bronisław Trentowski) (1808–1869), vertindamas Edukacinės komisijos veiklą, pažymėjo svarbiausius institucijos pasiekimus – finansavimo lėšų švietimui užtikrinimas ir mokyklos pavaldumas valstybei. Kartu jis kritikavęs ugdymo programų sandarą dėl humanitarinių dalykų ribojimo ir perdėto žavėjimąsi Prancūzijos Apšvietos ideologija. Nepaisant priekaištų, vertintojo nuomone, komisija „buvo po Konarskio mokyklų reformos antrasis didžiojo lenkų švietimo atgimimo veiksmas“².

1873 m. – minint komisijos įkūrimo šimtmetį – iškilmes organizavo Pedagogų draugija Lvove. 1901 m. istorikas Teodoras Viežbovskis (Teodor Wierzbowski) (1853–1923)

² B. Trentowski, *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, T. 2, įžangą ir komentarus parengė A. Walicki, Wrocław 1970, P. 837.

inicijavo komisijos veiklos dokumentų viešinimą. 1901–1915 m. buvo išleisti 39 sąsiuviniai, kuriuose buvo paskelbta daug vertingų medžiagų tolimesnėms tyrimams.

XX a. 30-ojo dešimtmečio pradžioje Antrosios Lenkijos Respublikos laikotarpiu buvo surengtas komisijos 150-mečio minėjimas. Tą progą paskelbta daug tyrimų, skirtų Edukacinės komisijos veiklos ir šaltinių publikavimui. Taip pat po II pasaulinio karo Edukacinės komisijos įkūrimo 200-ųjų metinės sulaukė iškilmingo minėjimo, buvo išleista daug proginių leidinių.

2013 m., Edukacinės komisijos 240 metų veiklos jubiliejaus proga, mokslinių darbų šia problematika žymiai pagausėjo. Tuomet Kalina Bartnicka ir švietimo istorikų grupė iš įvairių Lenkijos akademinių institucijų ėmėsi išsamių Edukacinės komisijos palikimo tyrimų. Šių bendrų pastangų rezultatas – 2018 m. išleista 14 tomų Edukacinės komisijos veiklos raidos serija, kur atskira knyga pasirodė šaltinių ir mokslinių studijų tomas. Žymiausias minėtos serijos privalumas – tai žinių apie instituciją praplėtimas, remiantis Lietuvos Respublikos, Ukrainos Respublikos, Baltarusijos Respublikos ir Rusijos Federacijos bibliotekose ir archyvuose saugomų šaltinių analize.

250 metų Edukacinės komisijos įkūrimo jubiliejų lydėjo įvairios konferencijos, buvo išleista publikacijų šia problematika. Naujausi tyrimai įrodo išliekamąją Edukacinės komisijos darbų vertę ir nuopelnus kuriant modernią lenkų mokyklą ir tautą.

Studijoje gvildenamos svarbiausios temos, susijusios su Edukacinės komisijos veikla: institucijos genezė, švietimo sistemos pradmenys, mokyklų teisės aktai ir naujosios ugdymo programos, vadovėlių rengimo strategijos, mokytojų lavinimas, įgyvendinant reformą universitetų lygiu bei diegiant pokyčius, skatinančius mokymo populiarinimą. Autorė, siekdama pristatyti reformą vykdančių žmonių nuopelnus, ypatingą dėmesį skyrė jų indėliui į Edukacinės komisijos veiklos raidą. Šios institucijos darbus ir jų istorinį kontekstą įtaigiai parodo gausi iliustracinė medžiaga.

Vertė Inesa Szulska

Анотація

Комісія національної освіти (1773–1794).

До 250-річчя заснування.

**«...потрібно робити людей поляками, а поляків громадянами,
звідти прийде вся удача країні...»**

На подільному сеймі 1773 р. депутати наголошували на необхідності створення для Речі Посполитої державної установи, яка б організовувала виховання молодого покоління. Можливістю реалізувати цю ідею стало рішення про розпуск ордену єзуїтів, надіслане папським бревом, яке було оголошене в Речі Посполитій у вересні 1773 року. У відповідь на рішення папи про розпуск ордену єзуїтів сейм, безсумнівно з ініціативи короля Станіслава Августа, 14 жовтня 1773 р. заснував **Комісію виховання молоді національної шляхти під наглядом**, тобто Комісію національної освіти. До її перших членів увійшли вісім політиків - як мирян, так і священнослужителів. Від Сенату це були: о. Ігнацій Массальський (1727–1794) – єпископ Вільнюський, президент Комітету національної освіти; князь Міхал Понятовський (1736–1794) – єпископ Плоцький; князь Август Сулковський (1729–1786) – воєвода гнєзненський; Йоахим Літавор Хрептович (1729–1812) – підканцлер Великого князівства Литовського. Від палати депутатів («від лицарства») увійшли: Ігнацій Потоцький (1750–1809) – великий письменник Великого князівства Литовського; князь Адам Казимир Чарторийський (1734–1823) – генерал подільських земель; Анджей Замоїський (1716–1792) – великий канцлер коронний; Антоній Понінський (1732–бл. 1830) – староста копанінський.

Головною ідеєю творців і членів Комісії з національної освіти (KEN) було виховання доброго громадянина, зосередженого на справах батьківщини, який буде думати і діяти на її благо. Один із членів сейму Фелікс Орачевський (1739–1799), пізніший ректор Краківської академії, казав: «Треба зробити людей поляками, а поляків громадянами, звідси прийде вся удача країні»¹.

Матеріальною основою діяльності Комісії та розпочатої нею шкільної реформи були єзуїтські маєтки, тимчасово передані сеймом розподільчим комісіям для перевірки та оцінки. Ці комісії були скасовані сеймом 1776 р., оскільки вони ненадійно розпоряджалися

¹ F. Oraczewski, *Mowa trzecia. Dnia 11 Maja Miana, 1773*, <https://polona.pl/item-view/9c558fcd-8299-4fae-a1ce-2f88526c42a7?page=9> [dostęp: 24.03.2024].

ввіреним майном. Його управління перейшло безпосередньо до КНО, тоді як Основну касу фонду очолив Кароль Маурицій Лелевель (1748–1830). Касир Лелевель разом із двома членами Комісії – Анджеєм Замойським та Міхалом Мнішеком – у 1778–1794 рр. організував належне управління єзуїтським маєтком як освітнім фондом.

Комісія наглядала за всіма школами, навіть парафіяльними – для плебейських дітей; школи для синів дворян, хоча там навчалися і сини міщан, а також приватні чоловічі та жіночі школи, які розглядалися як частина системи освіти. З цієї причини багато колишніх єзуїтів залишилися в школах і продовжували виховувати молодь.

На відміну від багатьох європейських країн, засновники Комісії, розробляючи нову організацію освіти та нові навчальні програми, залишили колишнім учителям-єзуїтам можливість приєднатися до нової шкільної системи або піти на пенсію.

Дуже швидко було створено план нових шкільних програм. На їх створення, безперечно, вплинули проекти, подані до КНО (KEN) за результатами публічних консультацій. Їх основою було рішення про польську мову навчання. Програма була вдосконалена Товариством елементарних книг, створеним Комісією національної освіти в 1775 р. Вперше в такому широкому обсязі були введені природничі науки: ботаніка, зоологія, мінералогія, сільськогосподарські науки, фізика, механіка, гідравліка, хімія, а також зачатки медицини та гігієни. У традиційних предметах мова адаптована до завдань національно-громадянського виховання. Далі прийшла латинська мова. Рідна мова мала ознайомити молодь із досягненнями польської літератури, зміцнити патріотичні почуття. Патріотичні почуття та пам'ять про минуле також мала бути увічнена історією Польщі. Крім того, до програми вводилися правознавство і світська мораль.

Принципи реформи були врегульовані набором шкільних законів під назвою «*Закон Комісії національної освіти про академічний стан і школи в крях Республіки Польща*». Це був перший у своєму роді шкільний кодекс, який враховував усі питання освіти, навчальні програми, принципи виховання та прагматику навчання, розглядаючи все це як сферу інтересів і відповідальності держави. Законом встановлено т. зв академічний стан, який за визначенням був світською установою, яка об'єднувала вчителів зі шкіл Комісії, але, тим не менш, включала також усіх учителів священнослужителів. У тогочасних реаліях він став схожим до духовного стану за принципом «спільного життя» в академічній пастві та запровадження обов'язку носіння духовного одягу для вчителів-мирян, особливо в шкільних приміщеннях. Світські вчителі також були зобов'язані брати участь у релігійних обрядах.

Учителів готували Головні школи, тобто ґрунтовно реорганізовані університети – Головна школа коронна (колишня Краківська академія) та Головна школа Великого князівства Литовського (колишня Віленська академія). Головні школи стали ланками шкільної адміністрації та шкільного нагляду, підпорядкованими Комітету національної освіти. Кандидати у вчителі складали зобов'язання діяти згідно з нормами Закону. Вони навчалися за кошти Комісії і мали право на пенсію після 20 років праці, а також допомогу в разі хвороби. Молоді вчителі, які закінчили навчання в університеті за рахунок освітнього фонду, зобов'язані були відпрацювати кілька років.

Поза навчальним фондом були монастирські вчителі, але всі вчителі – академічних і монастирських шкіл – були зв'язані навчально-виховними правилами, виданими Комісією. Крім того, всі школи підлягали перевіркам шкільної влади. Винятково лише коронні та литовські піари підлягали візитації монастирської влади під час Чотирирічного сейму 1790 р. Робилися спроби включити монастирських учителів після навчання в Головних школах до академічної системи. Його започаткував у Кракові піар Антоній Пославський (1739–1799), коли разом із реформою Головних шкіл тут розпочалася підготовка вчителів. Перші світські вчителі були з Головної коронної школи в Кракові, а через кілька років – з Головної школи Великого князівства Литовського у Вільнюсі.

Комісія згадується в «національній пам'яті» як одне з великих досягнень передрозділової доби. Проведена нею реформа освіти охопила всі школи Речі Посполитої, була продуманою, орієнтованою на громадянсько-патріотичне виховання, відповідала новітньому стану просвітницьких знань. Покоління, виховане в школах КЕН, стало інтелектуальною елітою, яка в наступні роки дбала про виховання дітей у польському дусі та боролася за незалежність.

Великий і самобутній польський мислитель і просвітитель Броніслав Трентовський (1808–1869), оцінюючи діяльність Комісії національної освіти, до її досягнень відносив отримання коштів на освіту та підпорядкування школи державі. Однак він критикував програми за надто обмежені гуманітарні науки, а також за надмірне захоплення ідеологією французького Просвітництва. Проте, на його думку, Комісія «становила, після шкільної реформи Конарського, другий акт великого відродження польської освіти»².

² B. Trentowski, *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, т. 2, вступ і коментар А. Walicki, Wrocław 1970, s. 837.

У 1873 р. – у сторіччя заснування Комісії – свято організувало Педагогічне товариство у Львові. У 1901 році історик Теодор Вежбовський (1853–1923) започаткував публікацію джерельної документації про роботу Комісії. У результаті за 1901–1915 рр. вийшло 39 номерів, які становлять для дослідників безцінний матеріал для аналізу. Відзначення 150-річчя Комісії було організоване у Другій Речі Посполитій на початку 1920-х років. Цього разу з'явилася велика кількість літератури, присвяченої історії Комісії, а також джерельних публікацій. Наступне велике свято було організовано після Другої світової війни, з нагоди 200-річчя заснування КНО. У той час також виходили численні періодичні публікації. Коли у 2013 році Комісії виповнилося 240 років, її публікації значно розширилися. У той час Каліна Бартницька та група істориків освіти з багатьох академічних центрів Польщі провела широке дослідження спадщини Комісії національної освіти. Результатом цього дослідження стало видання у 2018 році 14 томів праць з історії Комісії, у тому бібліографічного тому. Найважливішою цінністю цієї серії було збагачення наявних знань про КНО шляхом аналізу джерел, що зберігаються в бібліотеках та архівах Литовської Республіки, Республіки Україна, Республіки Білорусь та Російської Федерації.

250-річчя також було насичене конференціями, результатом яких стали подальші публікації. Вони доводять постійну цінність і заслуги роботи КНО у створенні сучасної польської школи та сучасної польської нації.

У цьому томі представлені найважливіші проблеми, пов'язані з Комісією з національної освіти – її походження, створення основи для організації школи, шкільне законодавство та нові навчальні програми, розробка підручників, освіта вчителів, реформа університетів, запровадження змін, що ведуть до універсалізації навчання. Намір також полягав у тому, щоб представити людей, які працюють над реформою, з особливим наголосом на їхній участі в роботі Комісії. Для ілюстрації їхньої діяльності та часу, в якому вони діяли, подано багатий ілюстративний матеріал.

Переклала Ольга Міхалюк

Summary

**The Commission of National Education
(1773–1794) on Its 250th Anniversary:
“...we need to mould men into Poles, Poles into citizens,
therefrom all favourable prosperity shall
come for the country...”**

In 1773, deputies to the Partition Sejm stressed the need to establish a state institution overseeing the education of the Commonwealth's young generation. An opportunity to realize that idea arose with the decision to abolish the Jesuit Order, communicated in a Papal brief whose announcement in the Polish-Lithuanian Commonwealth took place in September 1773. In reaction, during a seating on 14 October 1773 the Sejm, undoubtedly on the initiative of King Stanisław August, instituted the Commission to Oversee the Education of the Nation's Highborn Youth, or the Commission of National Education. Its first members counted eight politicians, both lay- and clergymen. From the Senate, these were: Fr Ignacy Massalski (1727–1794) – bishop of Vilnius, the Commission's Head; Prince Michał Poniatowski (1736–1794) – bishop of Płock; Prince August Sułkowski (1729–1786) – Voivode of Gniezno; and Joachim Litawor Chreptowicz (1729–1812) – Vice-Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. From the House of Representatives (“from the knightly estate”) it included Ignacy Potocki (1750–1809) – Grand Clerk of the Grand Duchy of Lithuania; Prince Adam Kazimierz Czartoryski (1734–1823) – Crown General of Podolia; Andrzej Zamoyski (1716–1792) – the Great Crown Chancellor; and Antoni Poniński (1732–ca. 1830) – Starost of Kopanica.

The overarching idea guiding the initiators and members of the Commission was to form a new citizen, one focused on the good of the homeland, thinking and acting on its behalf. As put by one of the Sejm deputies, Feliks Oraczewski (1739–1799), the later Provost of the Cracow Academy, “we need to mould men into Poles, Poles into citizens, therefrom all favourable prosperity shall come for the country”.¹

The material basis for the activities of the Commission and the school reform it undertook was the former landed estates of the Jesuits, which the Sejm temporarily entrusted to Distribution Commissions for inspection and appraisal. These commissions were abolished by the Sejm in

¹ F. Oraczewski, *Mowa trzecia. Dnia 11 Maja Miana, 1773*, <https://polona.pl/item-view/9c558fcd-8299-4fae-a1ce-2f88526c42a7?page=9> [accessed: 24.03.2024].

1776, as they proved unconscientious in managing the assets they were put in charge of, with the latter then passed directly to the Commission of National Education, whose General Cashier Office was held by Karol Maurycy Lelewel (1748–1830). Between 1778 and 1794 Lelewel along with two Commission members – Andrzej Zamoyski and Michał Mniszech – ensured proper management of the former Jesuit wealth now serving as an educational fund.

The Commission assumed oversight of all schools, including parish ones attended by peasant children; schools for sons of the nobility, which also accepted some sons of the bourgeoisie; as well as private and ecclesiastical boarding schools for boys and girls, which came to be treated as part of the education system. For these reasons many ex-Jesuits remained in schools and continued to instruct the youth.

Unlike in many European states, while reorganising education and designing new curricula, founders of the Commission afforded former Jesuits the choice to join in the new school system or retire.

The general outline of new school curricula was drafted very quickly, undoubtedly influenced by projects sent to the Commission, which resulted from a series of public consultations. The basic idea behind the curricula was that the language of instruction ought to be Polish. The curriculum was then refined by the Society for Elementary Books, set up by the Commission in 1775. For the first time, a wide array of natural sciences was introduced, comprising botany, zoology, mineralogy, agricultural sciences, physics, mechanics, hydraulics, chemistry, and introductions to medicine and hygiene. As concerns more traditional subjects, rhetoric was geared to the task of providing a national/patriotic and civic education. Latin was de-emphasised in favour of the mother tongue classes, aimed to familiarise the youth with the output of Polish literature and, again, strengthen the patriotic sense. Polish history was likewise meant to promote patriotism as well as awareness of the past. Additionally, instruction in law and lay moral teaching was introduced into the curriculum.

The principles of the reform came to be regulated by a set of school laws titled *Laws of the Commission of National Education Prescribed for the Academic Estate and Schools of the Commonwealth Countries* – the first school code of its kind that encompassed all matters of the school system, curricula, principles of instruction and teaching practices, treating that entire field as an area of state interest and responsibility. The *Laws* established the so-called academic estate, an institution incorporating teachers from all the Commission's schools, which, while by definition secular, included also every clergyman teacher. In practical terms, the academic estate was differentiated from the clergy by means of the principle of “joint living” in academic congregations and the obligation to wear clerical attire on part of secular teachers, primarily on school grounds. Another obligation of secular teachers was to partake in religious practices.

The teachers were educated in two thoroughly reorganised universities, now known as Principal Schools – the Principal School of the Realm (former Cracow Academy) and the Principal School of the Grand Duchy of Lithuania (former Vilnius Academy). These two establishments became units of school administration and objects of school oversight subordinated to the Commission. Teacher candidates took the so-called submissions, or pledges to act in accordance with the rules set out the *Laws*. The instruction in the Principal Schools was funded by the Commission. The graduates were entitled to a retirement pension after having served for 20 years as well as to sickness benefits. The young teachers whose university costs were covered by the educational fund were obligated to work those off over a period of several years.

Not covered by the educational fund were monk teachers, but all teachers –in both academic and monastic schools – were bound by the Commission’s regulations regarding didactics and youth formation. Likewise, all schools were subject to visitations by school authorities. The only exception was the Polish and Lithuanian Piarists, whose schools were overseen by superior authorities of their order. Efforts were undertaken to include the monk teachers, upon graduating from a Principal School, into the academic estate system. This was initiated in Cracow by Piarist Antoni Popławski (1739–1799) as soon as, following the introduction of the reform, the Principal Schools began training teachers. The first Principal School to graduate lay teachers was Cracow, followed a few years later by Vilnius.

In “national memory”, the Commission is celebrated as one of the great achievements of the pre-partition period. The education reform it instituted covered all schools of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and was well-considered and committed to patriotic and civic formation of the youth, in accordance with the Enlightenment state of the art. The graduates of the Commission’s schools went on to become the intellectual elite of their generation, committed to giving their own children a patriotic upbringing and engaged in the struggle for national independence.

The great and original Polish thinker and educator Bronisław Trentowski (1808–1869) in evaluating the legacy of the Commission counted among its achievements securing funds for education and asserting state control over schools. At the same time, he criticised its curricula for placing insufficient stress on the humanities and being too influenced by their authors’ fascination with the French Enlightenment. Nevertheless, in his opinion, “following Konarski’s school reform” the Commission “constituted the second act of the great rebirth of Polish education”.²

² B. Trentowski, *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, vol. 2, with introduction and commentary by A. Walicki, Wrocław 1970, p. 837.

S U M M A R Y

The Commission's centenary celebrations in 1873 were organised by the Pedagogical Society in Lviv. In 1901 historian Teodor Wierzbowski (1853–1923) initiated the publication of the documentary sources of the Commission's work. Thirty-nine volumes were issued in 1901–1915, providing invaluable research material for generations of scholars.

The 150th anniversary of the Commission was celebrated in the early 1920s, already under the Second Polish Republic, resulting in rich literature on its history and the publication of additional sources. The next grand anniversary took place after War World Two, on the occasion of the bicentenary, again producing numerous occasional publications.

The year 2013 saw the 240th anniversary of establishing the Commission of National Education and a substantial growth in literature. A broad research project concerning the Commission's legacy was undertaken by Kalina Bartnicka and a team of education historians from a number of scientific centres throughout Poland. In 2018, the project delivered 14 volumes of works devoted to the Commission's history, including a volume of bibliography. The most significant contribution of this book series was its analyses of sources kept in libraries and archives of Lithuania, Ukraine, Belarus and the Russian Federation.

The 250th anniversary abounded in conferences and further publications which attest to the lasting value of the Commission's work and its role in the making of the modern Polish school and Polish nation.

The present volume discusses the most important issues concerning the Commission of National Education – how it originated, its laying of foundations of school organisation, legislation and new curricula, developing of textbooks, training of teachers, reforming of universities, and introducing of changes leading to more inclusive schooling. Another intention was to present the people behind the reform, with special emphasis on their involvement in the Commission's activities. To better show their work and times, the book is richly illustrated.

Translated by Jakub Ozimek